

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԵԶՆԿԱՅ ԿՈՂԲԱՑԻՈՑ

ԵՂԾ ԱՂԱՆԴՈՑ

ՆԱՐ բովանդակութեամբ և նոր տեսութեամբ գրուած մատեան մ'է առջևնիս դրուածը յարգոյ լուիՄարիէս քահանայէն, մեր ոսկեղարու ոսկեղինիկ գրքոյկին մասին. գրական, բնագրական և բանասիրական ուսումնասիրութիւն մը, որով շատերն զբաղած են և շատ զնահատելի տեսութիւններով լուսարանած: Սակայն երկուտադր հեղինակիս բնասիրութիւնն, թողած արտաքին շէնքը, միտերն է ներքին բովանդակութեան և մատենագրի ամբողջական մտքի բնութեան և դասաւորութեան մէջ, և ինքնուրոյն գիտ մ'ըրած կարծելով յափշտակուած, ջանք և աշխատութիւն խնայած չէ նիւթեր և փաստեր հաւաքելու, հասնելու համար առաջադրած իւր նպատակին: Նա իշնկայ դասական լեզուի և ոճի համն առնելով կանգ չ'առնեւր. նա կը զգայ թէ ինչ մի թագնուած է իշնկայ մէջ, յոյժ գերազանց քան հրա-

շալի շարադրութիւնն: Եզնկայ ՄԻՏԲԸ կը ներկայանայ աւելի վսեմ իրրե իմաստասէր, իրրե աստուածաբան և իրրե ջատագով կաթողիկէ Եկեղեցւոյ: Նախ Հ. Ա. Բագրատունիէն դրուած Խորագիրն « Եղծ Աղանդոց » կը զանէ և կը հասկանայ որ անհամապատասխան է զբքի բովանդակութեան, Եզնկայ յղացած մտքին ծրագրին և հանճարեղ հիւսուածքին, որով նա իրր հմուտ և մարզուած բմբիշ մը կը նետուի ասպարէջ՝ մաքառելու, ոգորելու եկեղեցւոյ ամենայն թշնամիաց դէմ, հերքելով և ջախջախելով անոնց փաստերը և վարդապետութիւնը, ըստ այլեայլ աղանդոց, և իւր ունկնդիր հաւատացեալները կ'ուզէ և կ'առաջնորդէ դէպ ի Աստուծոյ ճշմարտի գիտութիւնն: Յունական իմաստասէրք, աղանդաւորք, հերձուածողք, իրր յորդահոս գետէ մը կը քշուին կը տարուին դէպ ի համառարած ծովը, անեղական և առաս-

ման և անստեղծ գիտութիւնն, որ յամենայնի նախախնամութիւնն է և ամենակալ Աստուծոյ զօրութիւնն, ստեղծիչ և վարիչ աշխարհի. նա է Տէր Ամենակալ Աստուծոյ երկնի և երկրի, բաց ի յԱստուծոյ չիք ինչ այլ, որ ոչ յուսեցէ, այլ ինքն է ամենայնի պատճառ՝ Աստուծոյ ի յաւիտեանս:

Այս բնականացական գաղափարով լցուած յարգելի հեղինակն, կ'առաջարկէ փոխել խորագիրն և զնել Եզնկայ «Յաղագս Աստուծոյ», և տալ անոր իւր արժանաւոր տեղը եկեղեցական մատենադրութեան մէջ, ոչ միայն հայկականին, այլ և բովանդակ կաթողիկէ Եկեղեցւոյ: Եւ զայս կը համարի իւր զիւտը, որով կը պարծի, և իբրեւ աւարտաճառ՝ կը ստանայ հեղինակն գրականութեան ուսուցչի տիտղոսն:

Հիմնապէս վերաբնեւելու համար հեղինակին իմաստնագիրտ գրութիւնն, հարկաւոր է երկար ժամանակ և մասնագիտութիւն, մինչդեռ կը ցաւինք որ մեզ ժամանակը կը պակսի, ուստի առ այժմ պիտի բաւականանանք աւելի մատենի բովանդակութիւնն համառօտել՝ ի ժանօթութիւն «Բազմավեպ» ի ընթերցողներուն, թողով պայագային մանրամասն ըննութիւն յարգելի հեղինակին ԿԱՐԵՆԱՅ Եզնկայ «ԵՂՄ ԱՂԱՆԴՈՅ» գրքոյկի մասին: Եթէ նոյն իսկ նոր ուսումնասիրողներ կաւրենան մերժել հեղինակին սահմանած նոր խորագիրն, այնուհանդերձ իւր զրական եթէքն չի նուազիր, մանաւանդ մեզ հայերի համար, որ օտարազգի մը կ'ուզէ ըմբռնել Եզնիկը և խորաքափանջ լինել բնագրի ոգւոյն, և նոր կերպարանք մը տալ ճառերու գրութեան և նպատակին, որ ոչ թէ ուղղակի ԵՂՄ ԱՂԱՆԴՈՅ է զրածն, որքան ՅԱՂԱՊՄ ԱՍՏՈՒԽՈՅ աստուածաբանական բանախօսութիւն մը, յորում հարկաւ ճշմարիտ Աստուծոյ գոյութիւնը, անոր ճշմարտութիւնը պաշտպանելու համար ստիպուած է հեղինակն հերքել արտաքին իմաստասիրաց և մուրաբեցող կարծիքները և վարդապետութիւնն: Ներքին Յարգելի հեղինակին անխոնջ փառ-

քերը և պատկառելի հմտութիւնն իւր սիրած և ուսումնասիրած նիւթին՝ ամէն զովհաստէ վեր է:

*
*

Թարգելի հեղինակն ԱՌԱՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆ Կը յայտարարէ ի սկզբան, թէ մտա-

դիր եղած չէ ձեռնարկելու այսպիսի ուսումնասիրութեան մը, այլ աւելի լեզուական ըննութեամբ կամեցեր է զբաղիլ: սակայն այդ ուղղութեամբ զբաղած՝ ժամանակ, և մանաւանդ Աճառեանի հրատարակած ձեռագրի համեմատական տպագրութիւն, պատճառ եղած է միտքը բանալու և Եզնկայ մէջ տեսնել՝ ոչ լուր պայքարող մը աղանդաւորներու դէմ մասնաւոր ճառերով, այլ մի ամբողջ աստուածաբանական գրութիւն, որով ոչ թէ «Եղբայրացիներ», այլ հարկաւոր էր խորագրել «Յաղագս Աստուծոյ»: Այս միտքը լուսաբանելու համար, քաջաբերող հանդիսացել է իւր հայերէն լեզուի Ուսուցիչն Ա. Մեհիւն, որուն և նուիրում է իւր երկասիրութիւնն:

Եզնիկ իւր ընդդէմ աւերաճողութեան զանգոյց մատենիկովն կարեւոր և եզական դիրք մ'ունի Հայ մատենագրութեան մէջ նաև իւր գործակից Ս. Սահակին Հին և Նոր Կտակարանի թարգմանութեանց ժամանակ: Նա եղած է Ս. Միսրոբի աշակերտ, առաջին թարգմանչաց դասէն, և ծնած է Տրոյոց՝ գաւառի Կոյր գիւղի մէջ: Զինի՝ Եպիսկոպոս Բագրեանից, մասնակցութիւն է Արտաշատու ժողովին 449 թ. հաւանորէն իւր ժամանակն յիսուն՝ տարեկան եղած է: Իսկ գրութեան ժամանակն՝ ստուգուած է, կ'ըսէ, ընդ մէջ 441 (ճշգրտոյն 445) և 448. Նոյնպէս Եզնկայ վաւերական լինելուն հաւաստիքն ընդունուած է Ս. Վերքիի գրութեամբ, որու հաւանութիւն

1. Ուրբ. ճշմարտ:

2. Կոմսիով թէ մը դարուն եղած է զրոյց զիւտ Միսրոբի մեղով:

տուած է նաև Հառնակ, Մարկիոնի վրայ գրած զրքին մէջ, և Հ. Իւնկեր. Որով Եզնկայ մասին չկան «հարցեր», որոնք ժամանակէ մ'ի վեր բարձրացան «Խորհնացու և Ազաթանզիգիտի» նկատմամբ, իբրև պատմական անձն է դարուն կը պատկանի, յորում գրած է իւր մատենան հայ լեզուով և գերազանց արժանիքով:

Հինգերորդ դարու հայ ԵԶՆԻԿԻ ԴԻՐԲԸ մատենագրութիւնն երեք ճիւղի կարելի է վերածել. ա. Թարգմանութիւնք մեծագոյն մասամբ, բ. Ինքնագիր՝ պատմական բովանդակութեամբ առաւելապէս չորս հեղինակներէ. գ. Եզնիկ միայն աստուածաբանական ինքնագրութեամբը եզական դիրք մը գրուած է իւր ընկերաց մէջ, Սիմոն Վերբեր կ'ուզէ ճշդել գրուածքին պատմական և կրօնական պարագաներն, որոնք ծնունդ տուին Եզնկայ շատագովական ճառերուն. այսինքն է դարուն մէջ կողմէն աղանդաւորներու ներս խուժումն Հայաստանի մէջ, և միւս կողմէն Յազնկերս Բ.ի բրուտութիւններն՝ մուծելու Հայոց մէջ Մազդեզանք կրօնքն և ջնջել Եկեղեցին Աստուծոյ, գ. Նոր գրագրութեամբ արթնցած Հայ երիտասարդութիւնն՝ յունական իմաստասիրաց օւսմունքով խմորուած հակա-կրօնական ուղղութեամբ, որոնք անշուշտ սկսած էին զայնս տարածել ժողովուրդի դիւրահաւան խաւերու մէջ, Եզնիկ ամենայն պատրաստութեամբ ներքին և արտաքին ուսումներուն, իբր ճաշ շատագով կը հանդիսանայ իւր գրուածքով ընդդէմ ընդհանուր աղանդաւորներուն և մոլոր վարդապետութիւններուն, ինչպէս ըսինք, որոնք կը սպառնային Ե. դարուն Քրիստոսական կրօնքին և Ս. Եկեղեցւոյ ուղիղ վարդապետութեան:

Այսքան կարեւոր և արա-
ճԵՌԱԳՐԱԿԱՆ ԺԷԶԱՆԵՐ երկասիրու-
ԱԻԱՆԴՈՒԹԻՒՆ Թեան մը ձեռագիրները
կը յուսացուէր որ բազ-
մաթիւ լինէին կամ յետնորդներէն յիշա-
տակուած. ընդհակառակն հազիւ մի ձե-

ռագիր հասած է մեզի, այն ալ յանկար-
ծակի 1760 թ. երևան կ'ելլէ Զմիւռնիոյ
մէջ, և առաջին տպագրութիւնն է. Պոլսի
Յակոբ Պատրիարքի հրամանաւ լոյս կը
տեսնէ ի Զմիւռնիա 1762ին:

Զմիւռնիոյ տպագրի վրայէն Հ. Արսէն
Քազարատունի, ինչ ինչ լեզուական սրբա-
գրութեանք և մի քանի բառերու յաւել-
լումով վերստին տպած է վենետիկ 1826ին
որ ամէն ուսումնասիրողի ձեռք գտնուած
է և է մինչև ցայսօր:

Սակայն Զմիւռնիոյ ձեռագիրն խորհրդ-
դաւոր կերպով կ'անյայտանայ, և կը
կարծուի թէ 1841 թուականին Զմիւռնիոյ
մեծ հրդեհին ճարակ եղած է. մինչև
1902. թ. Աճառեանն զայն վերստին կը
գտնէ Լէվիաձնի գրադարանին մէջ, Հեղի-
նակս դիտել կու տայ թէ քննադատներն
զարմանք կը յայտնեն, թէ ի՞նչպէս այս-
պիսի կարեւորութիւն ունեցող հեղինակ մը
մոռացութեան արուած է Ե. դարէն ի
վեր, և նոյն դարուն հազիւ երկիցս յիշա-
տակուած է պատմագրութեան մէջ. մէկ
մը իբր թարգմանիչ և միւսն իբր Եպիս-
կոպոս Քազարեանդի:

Եթէ Հ.Գալէմեհարեանի կար-
ԿՈՑՈՒՄՆԵՐ Ժբն, կ'ըսէ, ստուգուի Յա-
ԵԶՆԻԿԵՆ ճախապատումի գրութեան
ժամանակի մասին, այն իբր
ապացոյց պիտի ծառայէ Եզնիկի առաջ-
նութեան, յորմէ օգուտներ է Յաճախապա-
տումի հեղինակին: Իսկ քննադատին կար-
ծիքն է նոյնպէս, որ Եզնիկի Պատմութեան
միջի առ Միհրդեհեանի գրուած Վարդապե-
տական նամակի խմբագրութիւնն յետոյ
ժամանակի է, կամ առ շատն, նամակի
խմբագրութեանն անձամբ միջամտած է
Եզնիկ, վասն զի մանր համեմատութիւն
մը երկու քնագիրներուն այդ տպաւորու-
թիւնը կը թողուն:

1. Վասն զի եթէ ստոյգ համարենք Ս. Վերբի
տուած թուական Եզնիկի գրութեան ընդ մէջ 441-
448, Եզնիկն յայտնէ է որ 451 Վաղարշանց պատե-
րագմէն շատ ետք գրած է, որով կարող էր Եզնիկն օգ-
տուիլ. եթէ ըստ այլոց, նոյն իսկ Եզնիկն մէջ այլ ձեռք
մը ներմուծած չլիներ:

Եղնիկի ձեռագրա-
կան անբախտու-
թեան կը հետեւի,
կըսէ հեղինակս, որ-
պագրական չարագոյն ձախորդութիւնը,
ակնարկելով Ձմիւռնիոյ և առաւել Հ. Ռաքէն
Ռագրատունւոյ 1826 տպագրութիւնը, որ
գլուխներու բաժնիք է և առանձին խո-
րագրի գրած է ձառերուն և ուրիշ ուրիշ
իւր գատողութեամբ ուղղիք է Ձմիւռնիոյ
տպագրին, թէ և նոյն իսկ հեղինակիս
խոստովանութեամբ, մի քանի տեղ յաշիջ
կերպով:

Մեծ համակրութեամբ կը խօսի յառ-
կապէս Հ. Գալէմբեարեանի կատարած
թարգմանութեան և յունարէնի համեմա-
տութեանց մասին. նոյնպէս Աճառեանի և
Միարանի ձեռագիր և տպագրած բնա-
գրիւն համեմատութիւնը շատ գնահատելի
կը գտնայ և թանկագին ծառայութիւն մը
մատուցած էլզնկայ գրախօսականի և քն-
նութեանց համար. սակայն առանց բոլո-
րովին համափոխ գտնուելու անոնց հանած
եզրակացութիւններուն: Իսկ որ գլխաւոր
կէտն է և արդիւնք քննադատողիս, գո-
հութեամբ կը յիշատակէ թէ ոչ ոք իրմէ
յառաջ տրուած է զորի բովանդակութեան
յարմարագոյն խորագիր մը դնելու, որ
համապատասխանէր լրիւ հեղինակի մտքին
և գրութեան բուն նպատակին: Խնդիր մ'է
որ վաղուց լուծուած կը կարծուէր, հե-
տեւելով միամտաբար Ռագրատունւոյ բա-
ժանմունքին և գլխաւորագրութիւններին, որ
իսկնապէս ճիշդ չէ (աստու է Լ. Մարիէս):
Ինչ է ուրեմն, հալոց կու տայ ինքն, հա-
ւաստեալ այս զբոյն բնոյթը Ուս հալ-
ցումն ստիպողական է, որ լոյս պիտի տայ
այն ամենի՝ ինչ որ կրնայ խօսուիլ և
գրուիլ Եղնիկի վերայ, ուստի արդարացի
կը թուի իրեն միջամուծել լինելու անդատին
զայն լուծելու:

Համառօտակի կ'անցնի
Բ. ԲԱԶՄԱՆՈՒՄՆ
ՄԱՍԵՐՈՒ
ժանոյնն անհիմն համա-

բելով և հակառակ՝ ձեռագիր բնագրին.
Իսկ ինքն կը համարի առաջին երեք մա-
սերն միայն արտագրութիւն, իսկ Մար-
կիտինը առանձին շարագրած: Ձի ընդունիլ
որ բնագրի մէջ խառնակութիւնք և ետև-
առաջութիւնք լինին, ըստ Քննասիրին և
ուրիշների ենթագրութիւններին և ոչ իսկ
բնագրէն պակաս մասեր, ինչպէս կարծում
է Աճառեանն:

Ուսջին երեք գրքերն վե-
րածեր է մի տեսակ հա-
ւաքարանութեան, կապեր
հաստատուելով ձառա-

գրածի տարրեր նիւթերու միջև, կամուրջ
ձգելով տարրեր զազափարհներու և ար-
տայայտութեանց մէջ, և նպատակաւարմար
շարակարգութեամբ և լուսարանութեամբ
կը յանգի մի միայն բովանդակութեան
ընդհանր խորագրիս տակ. « Յողագոս
Աստուծոյ » De Deo. Իբր թէ արտագին
ձեւն է շատագովական, իսկ ներքինն է
ցուցումն ճշմարտին Աստուծոյ, ըստ այնմ
որ կ'ուսուցանեն աստուածաբանական
ղաղոյններու մէջ « Յաղագոս Աստուծոյ »
խորագրով. բայց ընդ նմին կը հերքեն
նաև իմաստասիրաց, աղանդաւորաց և
հերձուածողաց մոլայ վարդապետութիւն-
ները ընդդէմ քրիստոսական կրօնքին, և
կը դնեն Ս. Եկեղեցւոյ ճշմարիտ դաւա-
նութիւնն. ասով Եղնկայ գիրքը կոչելու
է ՅԱՂԱԳՍ ԱՍՏՈՒԾՈՅ: Ուստի
յարգելի հեղինակիս ուսումնասիրութեան
գլխաւոր և էական կէտն է Եղնկայ բովան-
դակութեան մանրագնին վերլուծելուն, ա-
պացուցանելու իւր խորագրի համաձայ-
նութիւնն և արտայայտութիւնն բնագրի
մտքին և երեք մասերու բովանդակութեան
հետ, այս ճիշդ՝ անդրադարձութիւններով
ձոխացած, յիշուի պատիւ կը բերէ երի-
աասարդ գիտնականին, որ ճարտարամտու-
թեամբ նոր ուղի մը կը բանայ ընթերցողի
առաջ. և կը թիւարէ այսուհետեւ այլ
կերպարանքով մօտենալ քննական հա-
տուածակողմին:

Կարող ենք անկեղծօրէն ընդհանրել

յարգելի քննադատիս հանճարեղ երկասիրութիւնը իւր բոլոր մասերով, որ եթէ հաւանութիւն գտնէ իշխանով պարապող քննողներու և ձեռնհաս դատողներու կողմից, այնուհետև յիշատի կարէ հպարտ լինել, իւր այսպէս ասած, նոր գիւտի յաղթանակի վրայ:

Թէպէտ առ հասարակ. Բ. ԱՂԲԻՒՐՆԵՐԸ բակ նախապէս զբաղական կասկածներ եղած էին որ իշխանի օգտուած է Բ. Գ. և Դ. դարու յունական շատագոյններու, Ասորի և Յոյն Ս. Հարց գրութիւններէն, սակայն առաջին Հ. Յովհաննէս Թորոսեանի «Եզնիկ և իւր երկասիրութիւնը» խորագրով հրատարակած հիտալից յօդուածները «Բազմապէս»-ի մէջ, համեմատութեամբ Ս. Ե. պիտանի Յաղագս Հերժուածոց գրուածքին հետ, ապացուցին զրականապէս այդ կարծեաց ստուգութիւնն: Յետ այնորիկ Հ. Տաշեան և Հ. Գալմաքեարեան, Շմիդ և Վերեր և ուրիշներ մի ըստ միով, մանրամասն վերլուծութիւնով և համեմատութիւններով բնագիրներու հետ, նշանակեցին փոխ առած կամ օգտակարապէս գործածած աղբիւրները: Սակայն այն ամենի վրայ որ նախընթաց քննադատները գրած են հեղինակա հմտօրէն կը յաւելու նոր և քաղմաթիւ նմանութիւններ և փոխառութիւններ Հելլեն և Ասորի հեղինակներէ, որք անկատելի մնացած էին նախընթաց հետազոտողներուց և տալիս է (էջ 55) նոր աղբիւրներու շարքը: Դժբախտաբար վրիպեր է յարգելի քննադատիս ուշադրութենէ Հ. Յ. Թորոսեանի Այթիթալայ Եղեհիոյ եպիսկոպոսին գրութեան ուսումնասիրութիւնը «Բազմապէս»-ի մէջ (1911, էջ 559):

Գ. ԿԱՆ ԳԵՌՈՒ
ԱՆԵՍՆՈՐ
ԱՂԲԻՒՐՆԵՐ
ցած է որ անակնկալներու դեռ կարելի

է հանդիպել, եթէ եւս քան զեւ համեմատական ոճով ուսումնասիրութիւն իշխանի, և յայտնուին նոր հեղինակներ՝ զորս ինքն ճանաչել է և այժմ կորսուած են մեզ համար. և կամ այնպիսի ոճով մը օգտուել, իւրացուցել և յարմարացուցել իւր գործի մէջ, որով շատ զօռար է հատընտիր առնել բուն աղբիւրի օրինակագիր ընագրէն:

Առաջին մասի եզրակացութիւնն ընելով կը գրէ. Այնուհանդերձ որ կրնան նոր աղբիւրներ յայտնուիլ, առկայն ներկայապէս իշխանի մէջ ստուգուած աղբիւրները խիստ որոշ երեք կարգի կը վերաժուին. 1. Յունական աղբիւրք, 2. Ասորական աղբիւրք, 3. Պարսկական աղբիւրք: Կահլաւերէնէ ստորի թարգմանութեան միջոցաւ Որչափ որ իշխանի օտար աղբիւրներէ, բառացի անգամ լայն չափերով օգտուել է, այնուհանդերձ իւր եզրակա նութիւնն, ինքնուրոյն նկարագիրը կորսնցուցած չէ. ընդհակառակն թէ և այլ և այլ դարձուածքներով խճողած է ճառագրութեան հիւստածքը, տակաւին հնարաւոր է մէկ ծայրէ մը բռնել նախկին շատագոյններէն մէկուն կամ մէկալին հերձուածներու դէմ գրած երկասիրութենէն թել մը:

Երկրորդ մասի Ա. գլխու ՅՈՒՆԱԿԱՆ մէջ մի և նոյն հմտութեամբ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐ կը շարունակէ իշխանի բառացի քննութիւնն, համեմատելով բնագիրներու հետ, յորմէ պայծառ կ'երևի թէ ինչ չափով օգտուած է իշխանի կու գայ ձեռագիրներու ուսումնասիրութիւնն, որոշելու սկզբնագիրը և անկից կախումն ունեցող միւս ձեռագիրներն, և մօտաւորապէս իշխանի ոճի ձեռագրէն ուղղակի օգտուած է. և կը հետեի փոխ առնուած կտորներու համեմատութիւնն, որ 95 էջէն կը ձգուի մինչև 128:

Երկրորդ գլխու մէջ ԱՄԲՈՂԱԿԱՆ և յարգելի հեղինակաւ ՆԱԶԱԿԱՆ ԳԻՐԸ քննադատէ այն բոլոր հարցերը՝ որ եղած են իշխանի զբոյսի կարգաբանութեան, ամ.

1. «Բազմապէս» 1889. Խէ հ. էջ 14, 108, 199, 313, 385.

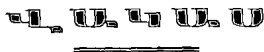
բողջութեան և որպիսութեան նկատմամբ. ուստի իրաւամբ կը հարցնէ նախ. կան էջնկայ մէջ տեղափոխուած կամ իրար խառնուած և կամ պակաս մասեր: Կ'ըսէ թէ իրմէ յառաջ եղած քննաքննները հաս- տատե՞ր են. բայց ինչն բացէն կը մերժէ, պայմանաւորելով ներկայիս մեր ձեռքն ունեցած Զմիւռնիոյ միակ զըջագրի և վե- նետիկան տպագրութեան վրայ:

1. Նախ Հ. Գալէմբեարեանի ուղղած- ներէն շատը կը ճննադատէ աննպատ- րկերպով. Միթողոսի հետ համեմատելով էջնիկի գրուածքը. դիտելու է, կ'ըսէ, որ ծառայական կերպով հետեւած է, այլ ազատ փոխառութիւններ ըրած է և ըստ կամս լայնած և ճորայացուցած է:

2. Նախ կը զովէ Աճառեանի և Միա- բանի կատարած ուսումնասիրութիւնն, առանց համամիտ լինելու անոնց հանած հետեւութեանց, հաստատելով որ թէ՛ ձե- ազգրի և թէ՛ վենետիկան տպագրութեան մէջ կտորներ տեղափոխելու հարկ չկայ. էջնիկ ինքնուրոյն աճով օգտուեր է ազ- րիւններէից և բազմիցս զանգուածներ առ- նելով կցեր է իրարու հետ շատ վարպետ աշխատութեամբ, որով ապացուցանելու ձեռնարկներ արած ժամանակ, անոնց տրա- մարանապէս իրենց տեղը կը գտնուին. եթէ պակսին ուրեք ուրեք կանոնաւոր զօղաւորութիւնքն, բայց սա պատճառ մը չէ ենթադրելու տեղէ տեղ փոխադրութիւն մը. Պր. Աճառեանն անշուշտ իւր դատը պիտի վերսկսի պաշտպանել, ապա մեզ ներքի պիտի ըլլայ երկու ախոյեաններու զրահան փաստերն համեմատութեան զնել. որունը աւելի զօրաւոր եղաւ՝ իրաւունքն անոր է. այս յայտնի է:

Իսկ Հ. Գալէմբեարեանի հետ ընդհան- րապէս համամիտ է, որ էջնկայ երկա- սիրութիւնը ամբողջապէս և առանց ակ- նառու սխալներու, բաց ի պատահական փոքր բաներէ, որ չի փնտրի Յաղազս Առաքելոյ ջատագովականին, եզակիան կեր- պով անաղարտ վիճակի մէջ հասած է ձեռքերնիս:

Հ. Գ. ՆԱԶԱԿԵՏԵԱՆ

Պահանայից պատարագի զգեստին մի մասը կը կազմէ վականը, զոր կը կոչէ Հայկազեան բառարան՝ Ուսանոց եկեղե- ցական, լանջանոց, թիկնոց, ըստ երբա- յեցւոց՝ եփուտ, որ հին աստն քահանա- յապետին եմիփորոնի տեղ կը բռնէր, իսկ հիմա քահանայի պարանոցի ծածկոյթն է, որ կը միացնէ սաղաւարտը կամ թագը շուրջառին հետ: Չունինք քահանայական զգեստի մասիս վրայ աղօթք, ինչ որ ունինք առանձին միւսներուն համար. եթէ վա- կաւոր համարինք լատինացւոց amitto յին համապատասխան, քահանայն սաղաւա- րին համար դրուած աղօթքը կը համարի ու- կրկնէ՝ Ս. Հերոնիմոս կը համարի ու- սանոց—վականս հին օրինաց դեւտացւոց գործածած եփուտը, որ էր զգեստ մը, որ կը պատէր ուսը և լանջը մինչև ցցօտին, առանց ասոր՝ զոհագործութիւն և պատ- զամախօտութիւն չէին ընէր:

Ըստ կարգադրութեան արեւմտեան եկե- ղեցւոյ՝ քահանայական վարչամակս պէտք է ըլլայ բոլրէ կամ կտուէ հիւսուած քա- ոսկուտի ձեւով, և օրհնուած՝ եպիսկոպոսէ կամ իշխանութիւն ունեցողէ մը: Սկզբնա- կան ձեւը քառակուսի կամ երկայնաձեւ էր, այնպէս որ կը ծածկէր ծոծրակը և ուսերը, Տասներորդ դարուն (925ին) ժա- մանակները՝ առաջին անգամ կը հանդիպինք — կ'ըսէ Էրմոնի (V. Ermoni) հետեւեալը — ոսկեհամուկ վարչամակի յիշատակու- թեան: Միտասաներորդ դարուն ճոխ վար- շամակներ ասեղնագործուած և երբեմն թանկագին ակունքներով պաճուճուած՝ ասոնք կը կոչուէին օձիք (collaria կամ colleria), որ ըստ Ռնորիայ Օթէնցիի (1125) կը. ծածկէր զլուխը, պարանոցը, ուսերը և կը հանգրիճուէր լանջաց վրայ:

1. Կ. Պուլի, Երուսաղէմի և այլ տպագիր պատա- րագատուոյց՝ ուրարին աղօթքը կը գննէ վախճանի համար: